

АТРИБУТИВНІ ФОРМИ ДІЄСЛІВ З ПИТОМИМИ ТА ЗАПОЗИЧЕНИМИ КОРЕНЯМИ

(на матеріалі юридичної термінологіки)

Руколянська Н.В.,

викладач кафедри
українознавства та культурології

Запорізький юридичний інститут МВС України

Сьогодення української мовознавчої науки, поряд з іншими важливими питаннями, не випускає з поля зору і проблеми національних галузевих термінологій, які об'єктивно та поступово займають ключові позиції в лексиці літературної мови, стаючи активними провідниками багатьох тенденцій розвитку лексики й словотвору в цілому. Об'єктом системного дослідження в українському мовознавстві були і є терміносистеми різних галузей знань, які розглядалися науковцями в різних аспектах. Не залишилась поза увагою дослідників і юридична термінологія, яка відбиває поняття однієї з основних сфер життя суспільства - правової, з її внутрішніми змінами та зовнішніми зв'язками, що безперечно впливають на розбудову і розвиток цієї терміносистеми.

Термінологічна практика доводить, що термінуються в галузевих терміносистемах, у тому числі і в юридичній, такі основні види понять, як предмети, явища, дії, ознаки предметів та явищ. Виходячи з цього, термінами, крім іменників, які є основним носієм термінологічного значення, можуть бути й інші граматичні класи слів, які відбивають ці поняття у наукових контекстах, а саме: прикметники (*неумисний, протизаконний, протиправний*), прислівники (*законно, неумисно, безпідставно*), дієслова (*посягати, свідчити, ув'язнити*), а отже, логічно і дієслівні форми останніх (*заарештований, інкримінований, конфіскуючи*).

У попередніх роботах нами розглянуто творення юридичних термінів-іменників, простих і складних прикметників, дієслів, прислівників [1- 4]. У цій статті дослідницьку увагу зосереджено на дериваційному дослідженні атрибутивних дієслівних форм, актуальність дослідження яких зумовлена тим, що в мові юридичної науки є важливою номінація не тільки дії, процесу, але і додаткової дії та ознаки дії.

На матеріалі загальнолітературної мови дієприкметники і дієприслівники досліджено в роботах таких лінгвістів, як: Гнатюк Г.М. [5], Коць Л.М. [6], Кузьмич О.М. [7], Полякова Л.О. [8], Русанівський В.М. [9], Сасинович Е.С. [10]. У галузевих терміносистемах не були предметом окремого лінгвістичного дослідження (в основному розглядалися лише деякі проблеми перекладу цих форм [11-14], тому це питання потребує свого детального вивчення.

Стосовно місця дієприкметника та дієприслівника серед інших граматичних класів у сучасній українській літературній мові існує кілька наукових поглядів. Вони у морфології розглядаються або як змішані частини мови (Пешковський О.М.), або як гібридні дієслівно-прикметникова (дієприкметник) і прислівниково-дієслівна (дієприслівник) форми (Виноградов В.В.), або як віддієслівний прикметник (Богородицький В.А., Булаховський Л.А., Кучеренко І.К., Вихованець І. Р., Шевельов Ю., Грищенко А.П.) та прислівник (Богородицький В. А.), як атрибутивні форми дієслова (Потебня О.О., Жовтобрюх М.А., Русанівський В.М. і ін.), як самостійну частину мови (Овсяннико-Куликовський Д.М., Бабайцева В.В., Чеснокова Л.Д.) [15, С.240-241, 252]. Ми схильні дотримуватися традиційної точки зору на це питання.

Оскільки в сфері функціонування юридичної субмови саме дієслово та його форми стають важливими, для дослідження обрано саме цю сферу (юридичні наукові статті, законодавчі акти, статті кримінального законодавства). Зареєстровані одиниці перевірялися за термінологічними словниками досліджуваної галузі та словником іншомовних слів, що дало підстави поділити їх на дві групи (зі значною кількісною перевагою першої):

- 1) з питомими коренями - атрибутивні форми широкої семантики;
- 2) із запозиченими - вузькоспеціальні (базові) та міжнаукові.

Атрибутивні форми першої групи «складають ядро української правничої мови і сягають часів спільнослов'янської лексики» [16, С.247], їх залучено для позначення спеціальних понять у межах досліджуваної терміносистеми (формують термінологічні сполучення): дієприкметник (*вчинений злочин, заборонена діяльність, порушена справа*), дієприслівник (*захищаючи права, керуючись положеннями, призначивши покарання*).

Словотвірним аналізом форм із питомими коренями доводиться, що вони творяться суфіксальним способом за моделями:

1) **V (основа дієслова) + -уч(ий)/-юч(ий), -ач(ий)/-яч(ий)** (активний дієприкметник теперішнього часу) (*одурманюють* → *одурманюючий (засіб), обтяжують* → *обтяжуючий (обставини), пом'якшують* -[^]*пом'якшуючі (обставини)*);

2) **V (основа дієслова) + -л(ий)** (активний дієприкметник минулого часу) (*потерпіти* -[^]*потерпілий (громадянин)*);

3) **V (основа дієслова) + -т(ий)** (пасивний дієприкметник минулого часу) (*візб[^]шн* → *відбутий (покарання), відкрити* → *відкритий (викрадення), добути* -[^]*добутий (злочинним шляхом), розкрити* → *розкритий (злочин)*);

4) **V (основа дієслова) + -н(ий)/-ен(ий)/-єн(ий)** (пасивний дієприкметник минулого часу) (*заподіяти* → *заподіяний (шкода), застосувати* → *застосований (примусові заходи), охороняти* → *охоронюваний(інтереси), порушити* → *порушений(справа), скоїти* → *скоєний (злочин)*);

5) **V (основа дієслова) + -учи/-ючи, -ачи/-ячи** (*знаходяться* → *знаходячись (під арештом), перебувають* → *перебуваючи(під наглядом), розпочинають* → *розпочинаючи (розслідування)*);

6) **V (основа дієслова) + -ши/-вши** (*скоїти* → *скоївши (злочин), порушити* → *порушивши (справа), умотивувати* → *умотивувавши (вирок)*).

Нами виявлено, що більш поширеними є пасивні дієприкметники. Активна у загальнолітературній мові модель «V (основа дієслова) + -л(ий)» не виявляє активності в юридичній термінології. Серед пасивних значну активність виявляє модель «V (основа дієслова) + -н (ий)/-ен (ий)/-єн (ий)», що відбиває загальнолітературну тенденцію. Дієприслівники активніше творяться за моделлю «V (основа дієслова) + -учи/-ючи, -ачи/-ячи».

Словотвірний аналіз дієслівних форм із запозиченими коренями, що «утворюють особливу групу, яка номінується в науковій літературі як гібриди» [16, С.247], показав, що вони творяться суфіксальним способом за моделями:

1) **V (основа дієслова) + -уч(ий)/-юч(ий), -ач(ий)/-яч(ий)** (активний дієприкметник теперішнього часу) (*кваліфікують* → *кваліфікуючий (злочинне діяння), конфіскують* → *конфіскуючий(майно)*);

2) **V (основа дієслова) + -н(ий)/-ен(ий)/-єн(ий)** (пасивний дієприкметник минулого часу) (*орендувати орендований (приміщення), субсидувати* → *субсидований (комунальні послуги), ратифікувати* → *ратифікований (договір)*);

3) **V (основа дієслова) + -учи/-ючи, -ачи/-ячи** (*анулюються* → *анулюючи (документ), апелюють* → *апелюючи (особа), фіксують* → *фіксуючи(у протоколі)*);

4) **V (основа дієслова) + -ши/-вши** (*організувати* → *організувавши (злочинне угруповання), приватизувати* → *приватизувавши (приміщення)*).

Серед атрибутивних форм цієї групи кількісно переважають пасивні дієприкметники, утворені за моделлю «V (основа дієслова) + -н(ий) I -ен(ий)/-єн(ий)», що відбиває тенденції загальнолітературної мови. Не зареєстровано активні дієприкметники минулого часу та пасивні, утворені за моделлю «V (основа дієслова) + -т(ий)».

Процес творення похідних лексем із запозиченим коренем можна простежити, утворивши спільнокореневі ланцюжки: напр., *консультація (лат.) - консультиувати - консультиуючий - консультиуючи - консультиований - консультиувавши -*

консультування; регламент (польс.< франц.) - регламентація (франц.) — регламентувати (франц.) - регламентований - регламентуючи - регламентуючи - регламентування, шантаж (франц.) - шантажувати - шантажуючий - шантажований - шантажуючи - шантажування. З-поміж запозичених наявні німецькі, французькі, грецькі, польські, латинські корені з перевагою останніх, що свідчить про «історичні витoki юриспруденції як науки і багатоджерельність походження юридичної термінології» [16, С.247].

Доцільно пропонувати на практичних заняттях з дисциплін «Удосконалення мовної підготовки», «Ділова українська мова» [див.: 17, 18] роботу на формування від запозичених термінів (*адвокат, віза, шантаж*) словотвірних гнізд, у межах яких виокремлювати горизонтальні спільнокореневі ланцюжки з запозиченим коренем.

У межах обстеженого матеріалу виявлено морфологічні чергування приголосних (в/вл: *обумовити обумовлений (вчинок), позбавити —> позбавлений (волі), д/дж: засудити —> засуджений (особа), с/ш: вимусити —> вимушений (заподіяння шкоди), б/бл: підробити —> підроблений (гроші)*), що свідчить про динамічність фонетичної системи та відповідно фонетичні зміни в дієслівних атрибутивних формах, що функціонують в юридичній термінології.

Отже, дієслово в юридичній термінології представлено обома атрибутивними формами зі значною перевагою дієприкметника, утвореного за моделлю «V (основа дієслова) + -н(ий)/-ен(ий)/-єн(ий)».

Оскільки будь-яка юридична термінологія є завжди національною, постільки теорія права у кожній державі розвивається за своєю моделлю. Законодавчі системи різними, і запозичення, якщо і є, то за кількістю незначні. Це і підтвердили результати проведеного нами дослідження: значно переважають дієслівні атрибутивні форми з питомим коренем порівняно з запозиченими. Оскільки юридична субмова в основному використовує дієслова з питомими коренями, це дозволяє активно формувати дієслівні форми, але разом із тим і запозичені. Отже, виявлені результати ще раз підтверджують думку лінгвістів-термінологів про те, що «автохтонні внутрішні ресурси національної мови, будучи основним реальним джерелом розвитку сучасної наукової і технічної термінології, закономірно доповнюються зовнішніми у вигляді запозичень на різних рівнях мовної ієрархії (лексика, морфеміка, словотвір тощо), що ілюструє дві взаємообумовлені тенденції: до нормативного збереження національної самобутності мови і до термінологічних зовнішніх запозичень» [19, С.161].

ЛІТЕРАТУРА

1. Руколяньська Н.В. Дієслівна деривація в українській юридичній термінології/Юномастика і апелятиви. Збірник наук. праць.-Вип.16. - Дніпропетровськ, 2002.-С.218-229.
2. Руколяньська Н.В. Прикметникова деривація в українській юридичній термінології/Вісник Запорізького державного університету: Збірник наук.статей. філологічні науки/Гол.ред.Толок В.О.-Запоріжжя, 2002,- С.101-104.
3. Руколяньська Н.В. Іменникові композити у правничій термінології/Вісник: Проблеми української термінології.Матеріали 6-ої Міжнародної наук.конф.- Львів, 2000.-NS 402.-С.371-374.
4. Онуфрієнко Г., Руколяньська Н. Відвербіальні субстантиви в юридичній термінології: словотворчі моделі/Вісник: Проблеми української термінології.Матеріали 6-ої Міжнародної наук.конф.- Львів, 1998-NS 336.-С.256-260.
5. Гнатюк Г.М. Дієприкметники в сучасній українській літературній мові.-К., 1982.-248С.
6. Коць Л.М. Дієприслівники в сучасній українській літературній мові.-Львів, 1961.-245л.
7. Кузьмич О.М. Віддієслівні утворення в українській мові. Дис...канд.філол.наук:10.02.01./Волинський державний університет ім. Лесі Українки.-Луцьк, 1996.-200л.
8. Полякова Л.О. До історії вивчення дієприкметника/Вісник Харківського університету, 1971.-Ns 64.-Сер.філол.-Вип.6.-С.36-45.
9. Русанівський В.М. Дієприкметники і слова дієприкметникового походження/УМЛШ.-1968.-№8.-С36.
10. Сасинович Е.С. Дієприслівник і його функції в українській мові.-К., 1961.-266л.
11. Володимир Перхач. Про засади відродження та розвитку української науково-технічної мови/Науково-технічне слово.-Ns 1 (2).-1993.-С.85-96.
12. Олена Олексенко. Дієприкметник в українській термінології/Проблеми української науково-технічної термінології.Тези доп.4-ої Міжнародної наук.конф.- Львів, 1996.-С.43.
13. Ольга Пилипів, Леся Мисловська. Способи перекладу латинських дієприкметників теперішнього часу активного стану в назвах лікарських засобів/Вісник: Проблеми української термінології.Матеріали 5-ої Міжнародної наук.конф - Львів, 1998.-Ns 336,- С.46-47.

14. Богдан Кінаш. Класифікація, утворення та вживання (діє)прикметників науково-технічного змісту / Українська термінологія і сучасність: Зб. наук, праць. Вип. I / Відп. ред. Л.О. Симоненко. - К., 2001. - С. 56-58.
15. Горпинич В.О. Українська морфологія: Навчальний посібник. - Дніпропетровськ, 2000. - 364с.
16. Онуфрієнко Г.С. Фахова термінологія як національна лінгвомодель системи фахових понять у науковому інформаційному просторі (на матеріалі джерел української правничої термінографії) // Вісник Запорізького юридичного інституту МВС України. - Вип. 2. - Запоріжжя, 1999. - С. 235-251.
17. Онуфрієнко Г.С., Руколянська Н.В. Українська мова в комплексних завданнях для юристів: навчальний посібник / За заг. ред. Г.С. Онуфрієнко. - Запоріжжя, 1998. - 280с.
18. Онуфрієнко Г.С., Таранова Н.В. Українська мова в тестових завданнях для юристів: Поглиблений курс. Навчальний посібник / За заг. ред. Г.С. Онуфрієнко. - Запоріжжя, 1999. - 404с.
19. Онуфрієнко Г.С. Іншомовні дериваційні ресурси в українській юридичній термінології // Ономастика і апелятиви. Збірник наук, праць. - Вип. 16. - Дніпропетровськ, 2002. - С. 161-166.

ФОРМУВАННЯ МОНО- ТА БІЛІНГВАЛЬНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ КУРСАНТІВ ВИЩИХ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ МВС УКРАЇНИ

Онуфрієнко Г.С.

доктор філософії
у філологічних науках, доцент
Запорізького юридичного
інституту МВС України

Пазюк Н.В.

викладач кафедри
українознавства та культурології
Запорізького юридичного
інституту МВС України

Сучасним етапом підготовки фахівців в Україні і для України актуалізовано відповідальне завдання - формувати комунікативну компетенцію на матеріалі мови спеціальності, що віддзеркалює вимоги до *homo eloquens* у галузі інтелектуальної та професійної діяльності, де «мова/мовлення виступає засобом створення та виявлення ієрархії цінностей в індивідуальній картині світу» [1]. При цьому лінгводидактична орієнтація на мовну особистість вимагає від традиційної методичної тріади «знання-уміння-навики» поступитися цільовому моделюванню, згідно з яким вихідним моментом є кінцевий результат навчання, а саме: перелік готовностей мовної особистості до мовленнєвої дії різного ступеня складності, що потребує повноцінної риторичної освіченості та гармонізації особистості, здатної мовленнєвими діями вдосконалювати і себе, і суспільство.

Світоглядний потенціал гуманітарних дисциплін у закладах вищої освіти інтегровано впливає на духовне гартування особистості через творчу трансформацію ідей у стійкі духовні утвори - погляди, переконання, ідеали, ціннісні орієнтири. Фахівець третього тисячоліття має бути прикладом і високого професіоналізму, і загальної освіченості, і внутрішньої вихованості. Фундамент професіоналізму гуманітаріїв формується кількома важливими чинниками, а саме: фаховою компетенцією (точніше й вмиле оперування складовими професії); комунікативною компетенцією (культурою моно-, бі- та полілінгвального спілкування в усній і писемній формах); мовною компетенцією (знання мови фаху, у тому числі й термінологічною компетенцією) та культурологічною компетенцією.

Пізнавальна діяльність на аудиторних заняттях з гуманітарних дисциплін має відбуватися в діалектичній єдності з виховним процесом, спрямованим в умовах демократизації й гуманізації нашого суспільства на формування українського національного світогляду. На заняттях з лінгвокультурологічної дисципліни «Риторика» формуванню такого важливого компонента світогляду, як ідеали, має надаватися найсерйозніша увага. Так, зокрема, курсанти (студенти), знайомлячись з поняттям «риторичний ідеал», визначають особливості слов'янського риторичного ідеалу (діалогічність за змістом, переко-